

ΑΡΧΕΙΟΝ ΠΟΝΤΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΟΝΤΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
(ΑΡΓΥΡΟΥΝ ΜΕΤΑΛΛΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ)

ΕΒΡΑΒΕΥΘΗ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΠΡΟΣ ΕΝΙΣΧΥΣΙΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΕΞΗΚΟΣΤΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

ΛΑΪΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΣΤΟ ΠΑΡΟΝ

Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Λαογραφίας
(Θεσσαλονίκη, 29 Νοεμβρίου – 1 Δεκεμβρίου 2019)

Επιμέλεια:
Μανόλης Γ. Βαρβούνης
Ρέα Κακάμπουρα
Μυροφόρα Ευσταθιάδου

ΑΘΗΝΑ
2021

Συνδιοργάνωση:

- Εργαστήριο Κοινωνικών Επιστημών του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης της Σχολής Επιστημών Αγωγής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
- Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης
- Φάρος Ποντίων

Επιμέλεια:

Μανόλης Γ. Βαρβούνης – Ρέα Κακάμπουρα – Μυροφόρα Ευσταθιάδου

© Επιτροπή Ποντιακών Μελετών

Αγνώστων Μαρτύρων 73, Τ.Κ. 171 23, Νέα Σμύρνη, Αθήνα

Τηλ. 210-9325521 - Fax: 210-9354333 - e-mail: info@epm.gr

Ιστοσελίδα: www.epm.gr

ISSN: 0518-2867

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΛΑΪΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ: ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΣΤΟ ΠΑΡΟΝ Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου Λαογραφίας (Θεσσαλονίκη, 29 Νοεμβρίου – 1 Δεκεμβρίου 2019)

Χαιρετισμός Οικουμενικού Πατριάρχου κ.κ Βαρθολομαίου	9
Πρόλογος του Χρήστου Ι. Γαλανίδη, Προέδρου της Ε.Π.Μ.	11
Μανόλης Γ. Βαρβούνης - Ρέα Κακάμπουρα - Μυροφόρα Ευσταθιάδου Εισαγωγή: Λαϊκή παράδοση του Πόντου: από το παρελθόν στο παρόν	13
Michel Bruneau Ο ρόλος της «εικονογραφίας» στη μετάδοση της ταυτότητας και της μνήμης των Ποντίων Ελλήνων στους κόλπους των προσφύγων της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης στην Ελλάδα και τη δια- σπορά	27

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΕΝΤΕΧΝΟΣ ΛΑΪΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΟΝ ΠΟΝΤΟ ΠΡΙΝ ΤΟ 1922: ΠΑΡΑΜΥΘΙ, ΑΚΡΙΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ, ΘΕΑΤΡΟ

Κώστας Δ. Κονταξής Το δώρο στα ποντιακά παραμύθια	43
Δέσποινα Δαμιανού Αφηγητές και παραμύθια του Πόντου της συλλογής του R.M. Dawkins	55
Γεώργιος Ι. Θανόπουλος Ποιητικά σημεία κοινά στον «Διγενή Ακρίτη» Escorial και σε ποντιακές παραλλαγές του τραγουδιού του «Υιού του Ανδρό- νικου»	65
Βάλτερο Πούχνεο Θεατρικές παραστάσεις γύρω από τον Εύξεινο Πόντο (πριν το 1922)	81

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ ΣΤΟΝ ΠΟΝΤΟ ΠΡΙΝ ΤΟ 1922: ΛΑΪΚΕΣ ΔΟΞΑΣΙΕΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ, ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ, ΤΥΠΟΣ

Θεοδόσιος Κυριακίδης Λαϊκές δοξασίες για τις επιδημικές ασθένειες και τις θεραπείες τους στον Πόντο	95
---	----

Θανάσης Β. Κούγκουλος	
Μια συμμορία ληστών στον Πόντο τού 19 ^{ου} αιώνα από το μυθιστόρημα «Τα δράματα της Κωνσταντινουπόλεως» του Κ.Δ. Γουσσόπουλου	111
Μυροφόρα Ευσταθιάδου	
Τα λαογραφικά στοιχεία της εφημερίδας <i>Εποχή</i> της Τραπεζούντας	133
Μανόλης Γ. Βαρβούνης	
Λαϊκή λατρεία και παραδοσιακή θρησκευτικότητα στην Κελόνσα της περιφέρειας Σουρμένων του Πόντου	159
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο	
Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ, ΑΡΧΕΙΩΝ, ΣΥΛΛΟΓΩΝ	
Αχιλλεύς Γ. Χαλδαιάκης	
Ποντιακό μουσικολαογραφικό υλικό στο περιοδικό «Χρονικά του Πόντου»	191
Ζωή Κανιά – Ρέα Κακάμπουρα	
Η ποντιακή προσφυγική κοινότητα Κομνηνοί (Χασάνι) στο Ελληνικό Αττικής (1923-1942): Από την εγκατάσταση και την αποκατάσταση στη δεύτερη προσφυγιά	271
Νάντια Μαχά – Μπιζούμη	
«Απ' τα κορίτσια της Μέριμνας»: Τα χειροτεχνήματα της Μέριμνας Ποντίων Κυριών ως δείκτες εργασιακών σχέσεων, κοινωνικών αξιών και πολιτισμικών πρακτικών	299
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο	
ΠΟΝΤΙΑΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ: ΠΑΡΕΛΘΟΝ, ΠΑΡΟΝ, ΜΕΛΛΟΝ	
Μαρία Βεργέτη	
Συλλογική ταυτότητα του ποντιακού ελληνισμού στο ελληνικό κράτος: Το ταξίδι έξι γενεών σε εκατό χρόνια	317
Ιωάννης Κασκαμανίδης	
«Αναστορώ τα παλαιά»: Μνήμη και ταυτότητα στο ποντιακό τραγούδι	327

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο
Η ΛΑΪΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΩΝ ΠΟΝΤΙΩΝ:
ΔΙΑΤΡΟΦΗ, ΛΑΪΚΕΣ ΑΓΟΡΕΣ, MEMES, ΕΓΓΡΑΦΗ ΣΤΗΝ UNESCO

Θωμάς Σαββίδης Η φιλοσοφία της ποντιακής διατροφής	351
Γιώργος Κούζας Η συναισθηματική γεωγραφία της «αγοράς των Ποντίων» στην Καλλιθέα Αττικής. Σύντομη συμβολή στη διερεύνηση της ποιητικής του λαϊκού πολιτισμού	363
Γιώργος Κατσαδώρας – Αφροδίτη-Λήδια Νουνανάκη Η εικόνα των Ποντίων στην ψηφιακή λαογραφία: Η περίπτωση των μιμίδων (memes)	389
Σταυρούλα-Βίλλυ Κ. Φωτοπούλου Η εγγραφή του εθιμικού δρωμένου των Μωμό'ερων στον Αντιπροσωπευτικό Κατάλογο της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς	433

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Αφίσα Συνεδρίου	449
Πρόγραμμα Συνεδρίου	450
Ξενόγλωσσες περιλήψεις	455
Βιογραφικά	465
Έκθεση φωτογραφιών της Meral Yazıcıoğlu Yeşilçiçek	477
Έκθεση σκίτσου του Harun Yanıuoğlu	487

*

**

1821 - 2021

200 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ '21

Θεοδόσιος Κυριακίδης «Έν Τραπεζοῦντι κοινωνοί αὐτῆς ἐγένοντο...»: Η συμμετοχή των Ελλήνων του Πόντου στη Φιλική Εταιρεία και στην Επανάσταση του 1821	493
--	-----

*

**

ΕΚΘΕΣΗ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΩΝ ΤΟΥ Δ.Σ. ΤΗΣ Ε.Π.Μ., ΕΤΟΥΣ 2020	508
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΧΡΗΣΕΩΣ ΤΗΣ Ε.Π.Μ., ΕΤΟΥΣ 2020	512

ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ Ε.Π.Μ., ΕΤΟΥΣ 2021	514
ΔΩΡΗΤΕΣ ΕΤΟΥΣ 2019-2020	515
ΙΔΡΥΤΕΣ, ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ, ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ, ΔΩΡΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΕΛΗ ΤΗΣ Ε.Π.Μ.	516
ΑΝΤΑΛΛΑΓΕΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ ΜΕ ΤΟ «ΑΡΧΕΙΟΝ ΠΟΝΤΟΥ»	520
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ Ε.Π.Μ. (2018-2022)	521
ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ «ΑΡΧΕΙΟΝ ΠΟΝΤΟΥ»	522

ΘΑΝΑΣΗΣ Β. ΚΟΥΓΚΟΥΛΟΣ

ΜΙΑ ΣΥΜΜΟΡΙΑ ΛΗΣΤΩΝ ΣΤΟΝ ΠΟΝΤΟ ΤΟΥ 19^{ου} ΑΙΩΝΑ ΑΠΟ ΤΟ
ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ *ΤΑ ΔΡΑΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ*
ΤΟΥ Κ. Δ. ΓΟΥΣΣΟΠΟΥΛΟΥ

Τις τελευταίες τρεις δεκαετίες η φιλολογική επιστήμη διευρύνει τη μελέτη της ελληνικής πεζογραφίας του 19ου αιώνα και προχωρά στην αναθεώρηση παραδεδομένων αντιλήψεων. Η διαδικτυακή δημοσιοποίηση των καταλόγων των ελληνικών βιβλιοθηκών και η ψηφιοποίηση πολλών έργων έχουν διευκολύνει την έρευνα και έχουν προσελκύσει ικανό αριθμό νέων ερευνητών. Στο πλαίσιο αυτής της προοπτικής, ζητήματα σημαντικής προτεραιότητας είναι η ταξινόμηση της παραγωγής των εκδοτικών κέντρων πέρα από την Αθήνα –την πρωτεύουσα του τότε ελληνικού βασιλείου– η προσέγγιση κειμένων που έχουν επισημανθεί στις βιβλιογραφίες του 19ου αιώνα –αλλά μένουν ανεκμετάλλευτα– και η διάκριση ανάμεσα στη λόγια και στην τυποποιημένη λαϊκή/δημοφιλή πεζογραφία ή πεζογραφία ευρείας κατανάλωσης.¹ Με τη μελέτη μας θα προσπαθήσουμε να συμβάλουμε στη συζήτηση και των τριών παραπάνω παραμέτρων, καθώς:

α. Ερευνούμε ένα ληστρικό επεισόδιο στον Πόντο που εμπεριέχεται στο πολύτομο μυθιστόρημα *Τα δράματα της Κωνσταντινουπόλεως* του Κωνσταντίνου Δ. Γουσσόπουλου, το οποίο εκδίδεται το 1888 στην Κωνσταντινούπολη² και απευθύνεται περισσότερο στην ελληνική ομογένεια της Πόλης και λιγότερο στους αναγνώστες της Ελλάδας:

---

¹ Βλ. αναλυτικά: Θ. Β. Κούγκουλος, «Εισαγωγή. Από τη έρευνα της ελληνικής πεζογραφίας των ρομαντικών χρόνων στη μελέτη του “λαϊκού” μυθιστορήματος του 19ου αιώνα», στον τόμο Θ. Β. Κούγκουλος (επιμ.), *Το ελληνικό «λαϊκό» μυθιστόρημα του 19ου αιώνα*, Αθήνα 2021: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης - Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών - Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας - Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας - Gutenberg, σσ. 17-29.

² Κ. Δ. Γουσσόπουλος, *Επιφυλλίς Κωνσταντινουπόλεως. Τα δράματα της Κωνσταντινουπόλεως. Πρωτότυπον κοινωνικόν μυθιστόρημα*, τ. Πρώτος, Δεύτερος, Τρίτος & Τέταρτος, Εν Κωνσταντινουπόλει 1888: χ.ε.

Ημείς [οι μυθιστοριογράφοι της Ανατολής] είμεθα ηναγκασμένοι πάντοτε περί του Βοσπόρου και του Κερατίου κόλπου να ομιλώμεν, τους λόφους της πατρίδος μας [της Κωνσταντινούπολης και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας] να θαυμάζωμεν, το κλίμα αυτής να επαινώμεν, την φυσικήν αυτής καλλονήν να εξυμνώμεν και τους κύνας και χαμάλιδες εις έκαστον βήμα να συναντώμεν (τ. Γ', σσ. 5-6).

β. Πολύ πρόσφατα το μυθιστόρημα σχολιάζεται πιο συστηματικά σε μελέτες της Ζωής Γεωργιάδου, της Αναστασίας Τσαπανίδου και του γράφοντος.³

γ. Τα δράματα της Κωνσταντινουπόλεως είναι ένα τυπικό λαϊκό μυθιστόρημα, διότι στοχεύει στο ευρύτερο αναγνωστικό κοινό των Ρωμιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έξω από τα στενά όρια του κύκλου των διανοούμενων. Σ' αυτό το ευρύ κοινό πρωτίστως συμπεριλαμβάνονται οι γυναίκες με κάποιο επίπεδο μόρφωσης, που είναι εγγράμματες όχι όμως και λόγιες.⁴

Για τον συγγραφέα του μυθιστορήματος, τον Κωνσταντίνο Δ. Γουσσόπουλο, η μέχρι στιγμής βιβλιογραφική και αρχειακή αναδίφηση έχει αποδώσει συγκεχυμένα βιοεργογραφικά στοιχεία. Κατάγεται από τα Άγραφα της Θεσσαλίας και αποφοιτά από την Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή το 1883 με βαθμό «πάνυ καλώς (5,55)».⁵ Σπουδάζει ιατρική, εντούτοις δεν γνωρίζουμε σε ποιο πανεπιστημιακό ίδρυμα. Εφόσον το όνομά του δεν καταχωρίζεται στους πρωτανικούς απολογισμούς του Πανεπιστημίου Αθηνών και με βάση τη μετέπειτα επαγγελματική του δραστηριότητα στην Κωνσταντινούπολη, πιθανολογούμε ότι πρόκειται για την Αυτοκρατορική Ιατρική Σχολή Κωνσταντινουπόλεως.

Το 1889, έναν χρόνο μετά *Τα δράματα της Κωνσταντινουπόλεως*, τυπώνει στην Κωνσταντινούπολη *Τα απόκρυφα του Φρενοκομείου ήτοι Λεπτομερής*

³ Βλ. τη βιβλιογραφία στις σημειώσεις.

⁴ Για την Ελληνίδα ως αναγνώστρια λαϊκών μυθιστορημάτων του 19ου αιώνα βλ. Θ. Β. Κούγκουλος, «(Ενδο)αναφορές περί μυθιστορήματος στα αυτοτελή ελληνικά λαϊκά μυθιστορήματα του 19ου αιώνα», στον τόμο Θ. Β. Κούγκουλος (επιμ.), *Το ελληνικό «λαϊκό» μυθιστόρημα ...*, ό.π., σσ. 87-100.

⁵ Αρχιμανδρ. Γρηγόριος Παλαμάς, *Εκθεις της πνευματικής και υλικής καταστάσεως της Πατριαρχικής Μ. του Γένους Σχολής κατά το σχολικόν έτος 1882-1883*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1883: Τύποις Ανατολικού Αστέρου, σ. 180· Β. Κρεμμυδάς, *Οι Μεγαλοσχολίτες (1863-1974)*, Αθήνα 2007: Σύνδεσμος των εν Αθήναις Μεγαλοσχολιτών, σ. 69.

περιγραφή της διοργανώσεως του εν Επταπυργίω Εθνικού Φρενοκομείου.⁶ Παρότι για λόγους εντυπωσιασμού στον τίτλο χρησιμοποιείται ο όρος «Απόκρυφα» –ο ίδιος ομολογεί στο προλογικό του σημείωμα ότι «λίαν παράδοξος και πρωτοφανής θέλει φανή» (σ. α'.)- δεν είναι μυθοπλασία, αλλά μία ενδιαφέρουσα καταγραφή παραληρηματικών αφηγήσεων των φρενοβλαβών:

[...] όχι μόνον περιεργοτάτας και αλλοκότους σκηνάς διαδραματιζομένας υπό των εν τω ημετέρω φρενοκομείω εγκεκλεισμένων, αλλά και οποίας τραγελαφικά και χειμερικός ιδέας δύναται να δημιουργήση η εξημμένη ή αποβλακωθείσα φαντασία παράφρονος. (σ. α'.)

Δυστυχώς το πόνημα μας πληροφορεί ελάχιστα για τον βίο του. Αν και ο Γουσσόπουλος δηλώνει πως ούτε έχει «τας καταλλήλους επιστημονικάς γνώσεις» για το ζήτημα της παραφροσύνης ούτε το θέμα εμπίπτει στην «αρμοδιότητά» του (σ. 10), παράλληλα βεβαιώνει ότι συγκεντρώνει «ουχί άνευ κόπου» τα «παραδοξότερα αποκυήματα του υπό διαφόρων και ποικίλων αιτιών διαστρεβλωθέντος νοός των ταλαιπώρων» τροφίμων και τα αναλύει «επισταμένως» και «λεπτομερώς» (σ. α'.), αποφεύγοντας «πάσαν υπερβολήν ή μυθιστορικήν περιβολήν και καλλωπισμόν» (σ. β'). Επομένως, και με τη συνδρομή της τοποχρονολογίας του προλόγου («Εν τω Εθν. Ορφανοτροφείω τη 28 Ιανουαρίου 1889», σ. δ'.), εικάζουμε ότι εργάζεται στα ομογενειακά Εθνικά Φιλανθρωπικά Καταστήματα στο Επταπύργιο της Κωνσταντινούπολης. Δεν έχουμε υπόψη την απήχηση του βιβλίου στον ιατρικό κόσμο, ωστόσο στους λογοτεχνικούς κύκλους της Πόλης διαδίδεται, αφού στην αχρονολόγητη πρωτότυπη κοινωνική μυθιστορία *Ο πυροσβέστης* του δημοσιογράφου Γεωργίου Κ. Πολυχρονιάδη και του μεταφραστή Δημητρίου Α. Σπαθιώτη, η περίπτωση του Ρώσου φρενοβλαβούς Ε. Κ. (αριθ. 65)⁷ μυθοποιείται και υπάρχει σχετική παραπομπή στο σύγγραμμα

⁶ Κ. Δ. Γουσσόπουλος, *Τα απόκρυφα του Φρενοκομείου ήτοι Λεπτομερής περιγραφή της διοργανώσεως του εν Επταπυργίω Εθνικού Φρενοκομείου, ακριβεστάτη απεικόνισις της πνευματικής καταστάσεως των εν αυτώ περιθαλπομένων, μετά συλλογής των περιεργωτέρων σκηνών, ανεκδότων επεισοδίων και παντός εν γένει του αφορώντος το φιλανθρωπικόν τούτο καθίδρυμα*, Εκδίδεται αδεία του Αυτοκρατορικού Υπουρ. της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως υπό των αδελφών Γεωργίου και Ιωάννου Μαυροπούλου αρχιφύλακος και αρχιφρενοκόμου, Εν Κωνσταντινουπόλει 1889: Τυπογραφείον Α. Μαξούρη και Β. Φιλιππίδου.

⁷ Ο.π., σσ. 93-95.

μαζί με την αναγγελία της διάθεσης και της τιμής πώλησής του: «Σημ. (1) Ορα Απόκρυφα Φρενοκομείου σελ. 93, αριθ. 65. Ευρίσκεται εν τω ημετέρω γραφείω και τιμάται αντί πέντε γροσίων αργυρών».⁸

Το 1890 στο *Οικογενειακόν Ημερολόγιον* των Δ. Μ. Γιανναράκη και Η. Χ. Ραπτόπουλου δημοσιεύει το διήγημα «Τα καϋμένα!»,⁹ όπου ιστορεί την ορφάνια δύο παιδιών εξαιτίας του φόνου της άπιστης μητέρας τους από τον πατέρα τους. Στη δεκαετία 1890-1900 συγγράφει, μόνος του ή σε συνεργασία με άλλους, τρία διδακτικά εγχειρίδια για τα δημοτικά σχολεία των ομογενών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (*Γραμματική της Νέας Ελληνικής Γλώσσης εν σχέσει προς την Αρχαίαν, Ιερά Ιστορία, Φυσικής Ιστορίας Εγχειρίδιον*) σε τεύχη και με απανωτές εκδόσεις.¹⁰ Το 1900 συγκαταλέγεται

---

⁸ Γ. Κ. Πολυχρονιάδης - Δ. Α. Σπαθιώτης, *Ο Πυροσβέστης. Πρωτότυπος κοινωνική μυθιστορία*, Εκδίδεται Αδεία του Υπουργείου της Δημ. Εκπαιδύσεως, Πέτρος Ν. Γεωργιάδης Βιβλιοπώλης-Εκδότης, Εν Κωνσταντινουπόλει χ.χ.: Τύποις Αδελφών Νομισματιδών, σ. 438. Για τη χρονολόγηση της έκδοσης πριν το 1890 βλ. Θ. Β. Κούγκουλος, «Καπνίζοντας στην Κωνσταντινούπολη του 19ου αιώνα: Μαρτυρίες από το ελληνικό μυθιστόρημα των “Αποκρύφων”», στο Ά. Α. Παληκίδης (επιμ.), *Πρακτικά 1ου Επιστημονικού Συνεδρίου Ο καπνός στην ιστορία: οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές προσεγγίσεις*, Καβάλα 2020: Ινστιτούτο Κοινωνικών Κινημάτων & Ιστορίας Καπνού, σ. 340 (σημ. 34)· Α. Τσαπανίδου, «Για έναν ορισμό του ελληνικού λαϊκού μυθιστορήματος του 19ου αιώνα: αφηγηματικά μοτίβα και αναγνωστική πρόσληψη», στον τόμο Θ. Β. Κούγκουλος (επιμ.), *Το ελληνικό «λαϊκό» μυθιστόρημα ...*, ό.π., σσ. 118-119 (σημ. 23).

⁹ Κ. Δ. Γουσόπουλος, «Τα καϋμένα!», στον τόμο Δ. Μ. Γιανναράκης - Η. Χ. Ραπτόπουλος (επιμ.), *Οικογενειακόν Ημερολόγιον του έτους 1890*, Αδεία του Αυτοκρατορ. Υπουργείου της Παιδείας, Εν Κωνσταντινουπόλει 1890: Εκ του Τυπογραφείου Ν. Γ. Κεφαλίδου, σσ. 161-165. Βλ. και Α. Τσαπανίδου - Θ. Β. Κούγκουλος, «Αχαρτογράφητα στοιχεία της ελληνικής πεζογραφίας του 19ου αιώνα. Οι αυτοτελείς εκδόσεις της Κωνσταντινούπολης κατά την κρίσιμη εικοσαετία 1880-1900», στο Β. Σαμπατακάκης (επιμ.), *Ο ελληνικός κόσμος σε περιόδους κρίσης και ανάκαμψης 1204-2018. Πρακτικά ΣΤ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών*, τ. Β', Αθήνα 2020: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, σ. 364.

¹⁰ Βλ. Ζ. Georgiadou, *The Mysteries of Constantinople. Greek «social fiction» in the Ottoman Empire. A discourse about a Constantinopolitan Greek collective identity in the late nineteenth century?*, Διδακτορική διατριβή, Hamburg 2019: Fakultät für Geisteswissenschaften der Universität Hamburg, σ. 135 (σημ. 444)· η ίδια, «Τα Απόκρυφα μυθιστορήματα του Κωνσταντίνου Γουσόπουλου και του Επαμεινώνδα Κυριακίδη: (ανα)κατασκευάζοντας τη συλλογική ταυτότητα των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης στα τέλη του 19^{ου} αιώνα;», στον τόμο Θ. Β. Κούγκουλος (επιμ.), *Το*

στον κατάλογο των συνδρομητών του μυθιστορήματος του Σπυρίδωνα Τζαννότη *Σκηναί του εν Κωνσταντινουπόλει βίου. Η ορφανή του Μακροχωρίου*.¹¹ Το ίδιο έτος εμφανίζεται σε επαναλαμβανόμενη διαφήμιση στον Τύπο ως ένας από τους ιατρούς της Κωνσταντινούπολης που συνιστούν την «Φωσφολακτίνη Κιρν», το ενδυναμωτικό φάρμακο της αντιπροσωπείας Geo. C. Rowell & Co., «το αντικαθιστών το *Μυρενέλαιον*».¹² Επίσης το 1900, κάποιος Δήμος Σουλιάτης ευχαριστεί δημόσια τον «έξοχ[ον] επιστήμον[α]» Γουσσόπουλο, στην εφημερίδα *Ταχυδρόμος* της Κωνσταντινούπολης, επειδή σώζει το πεντάμηνο βρέφος του «εκ βεβαίου κινδύνου προσβληθέν εκ νόσου βρογχοπνευμονίας». Από το ευχαριστήριό του μαθαίνουμε πως τότε ο Γουσσόπουλος είναι «διαπρεπή[ς] ιατρό[ς] της αδελφότητος Ζωοδόχου Πηγής “Ομονοίας”».¹³ Το 1905 είναι σύμβουλος της αδελφότητας «Η Ορθοδοξία» στην ενορία της Παναγίας Καφατιανής του Γαλατά.¹⁴ Τέλος, κατά τον τύπο της εποχής, ως ιατρός πραγματοποιεί χειρουργικές εργασίες παντός είδους «εν τη οικία αυτού» και εξετάζει σε δύο φαρμακεία γύρω από το Πέραν, στον Γαλατά και στο Καλλιοντζού Κουλούκ.¹⁵

Το 1888 κυκλοφορεί στην Κωνσταντινούπολη με την άδεια του οθωμανικού Υπουργείου της Δημοσίας Εκπαιδύσεως το τετράτομο «πρωτότυπον κοινωνικόν μυθιστόρημα» του Γουσσόπουλου *Τα δράματα της Κωνσταντινουπόλεως* σε μικρό σχήμα και με ευτελές χαρτί, χαρακτηριστικά που σηματοδοτούν τη λαϊκή του κατεύθυνση. Προηγουμένως, όπως προκύπτει από τον υπέρτιτλο (*Επιφυλλίς Κωνσταντινουπόλεως*), πρέπει να δημοσιεύ-

---

ελληνικό «λαϊκό» μυθιστόρημα ..., ό.π., σ. 511 (σημ. 16).

¹¹ Σ. Τζαννότης, *Σκηναί του εν Κωνσταντινουπόλει βίου. Α'. Η Ορφανή του Μακροχωρίου. Πρωτότυπον κοινωνικόν μυθιστόρημα*, Εκδιδόμενον υπό Λεωνίδα Κηλητζανίδου, Άδεια του Αυτοκρατορικού Υπουργείου της Παιδείας (υπ' αριθ. 135 και ημερομ. 19 Χαζιράν 1316), Εν Κωνσταντινουπόλει 1900: Τυπ. Γ. Δ. Γεωργοπούλου, σ. 276. Βλ. και Α. Τσαπανίδου - Θ. Β. Κούγκουλος, «Αχαρτογράφητα στοιχεία της ελληνικής πεζογραφίας ...», ό.π., σ. 370 (σημ. 30).

¹² Εφ. *Ταχυδρόμος* [Κωνσταντινούπολης] (1 Φεβρουαρίου 1900), σ. 3.

¹³ Πληροφορία από την υπό δημοσίευση έκδοση του Μ. Ε. Πατέλη, *Κωνσταντινούπολη 1870-1920. Ρωμιοί επαγγελματίες*. Ευχαριστώ θερμά τον συγγραφέα.

¹⁴ «Αι ενορίαί της αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως», *Ημερολόγιον των Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων 1906*, σ. 192. Βλ. και Α. Τσαπανίδου - Θ. Β. Κούγκουλος, «Αχαρτογράφητα στοιχεία της ελληνικής πεζογραφίας ...», ό.π., σ. 364 (σημ. 6).

¹⁵ Κ. Τρομπούκης, *Η ελληνική ιατρική στην Κωνσταντινούπολη 1856-1923*, Αθήνα 2000: Σύνδεσμος των εν Αθήναις Μεγαλοσχολιτών, σ. 118.

εται το 1887 ή το 1888 σε συνέχειες ως επιφυλλιδικό μυθιστόρημα στην εφημερίδα *Κωνσταντινούπολις* του Δημητρίου Νικολαΐδη.¹⁶ Αντίτυπά του απόκεινται στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο¹⁷ και στην Κεντρική Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης,¹⁸ ενώ ψηφιοποιημένο αντίγραφο ευρίσκεται στη βάση δεδομένων για την ελληνική πεζογραφία του 19ου αιώνα που έχει καταρτιστεί στο Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.¹⁹ Το μυθιστόρημα του Γουσσόπουλου ανήκει στην κατηγορία των «Αποκρύφων» ή «Μυστηρίων»,²⁰ δηλαδή των λαϊκών μυθιστορημάτων που προσαρμόζονται στο γαλλικό πρότυπο του Eugène Sue *Παρισίων Απόκρυφα* και εστιάζουν στην αθλιότητα των λαϊκών στρωμάτων των μεγάλων πόλεων, στην εγκληματική δραστηριότητα του υπόκοσμου, στην ιδιωτική καθημερινότητα των μεσοαστών και στον πολυτελή και συχνά διεφθαρμένο τρόπο διαβίωσης των πλουσίων, με σκοπό την εξάλειψη των κοινωνικών στρεβλώσεων χωρίς ουσιαστικά να αμφισβη-

¹⁶ Για την εφημερίδα βλ. Στ. Δ. Ταρίνας, *Ο ελληνικός Τύπος της Πόλης. Α' Μέρος - Εφημερίδες*, Κωνσταντινούπολη 2007: Ηχώ, σσ. 82-84. Για σχετικές με την εφημερίδα πηγές από το οθωμανικό αρχείο βλ. Α. Arslan, *Ο ελληνικός Τύπος στο οθωμανικό κράτος. Όπως καταγράφεται από τα έγγραφα της εποχής*, μετάφρ. Χρ. Λ. Πάμπalos, Αθήνα 2004: Επτάλοφος, σσ. 60-61, 157-160.

¹⁷ Συλλογή: Βιβλία 19ου, Ταξ. αρ.: 1888.347, 1888.348, 1888.349, 1888.350.

¹⁸ Παλαιά Συλλογή, Ταξ. αρ.: Λν 2795.

¹⁹ Για τη βάση ψηφιοποιημένων τίτλων της ελληνικής πεζογραφίας του 19ου αιώνα βλ. Μ. Γ. Βαρβούνης, «Η συμβολή του “Εργαστηρίου Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας” του ΔΠΘ στην ανάπτυξη του διαλόγου μεταξύ των δύο επιστημών», στον τόμο Μ. Γ. Βαρβούνης (επιμ.), *Ο Σύγχρονος Ελληνικός Λαϊκός Πολιτισμός: Μεταξύ Λαογραφίας & Κοινωνικής Ανθρωπολογίας. Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας Αφιερωμένης στον Ομότιμο Καθηγητή Μηνά Αλ. Αλεξιάδη*, Κομοτηνή 2020: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης - Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών - Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας - Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας - Παρατηρητής της Θράκης, σσ. 25-26. Θ. Β. Κούγκουλος, «(Ενδο)αναφορές περί μυθιστορήματος ...», ό.π., σ. 59 (σημ. 21).

²⁰ Ζ. Γκότση, «Η μυθιστορία των “Αποκρύφων”. Συμβολή στην περιγραφή του είδους», στον τόμο Ν. Βαγενάς (επιμ.), *Από τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα. Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, Ηράκλειο 1997: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 158· η ίδια, «Τα ελληνικά αστικά απόκρυφα του 19ου αιώνα: ένα “λαϊκό” είδος μυθιστορήματος;», στον τόμο Θ. Β. Κούγκουλος (επιμ.), *Το ελληνικό «λαϊκό» μυθιστόρημα ...*, ό.π., σ. 224.

τείται το υφιστάμενο πολιτικό σύστημα. Με άλλα λόγια, συγκροτούν προδρομική και συγγενική μορφή της λεγόμενης αστυνομικής λογοτεχνίας (crime fiction), που συνδυάζεται με τον κοινωνικό προβληματισμό.²¹

Ακολουθώντας τις θεμελιώδεις αρχές της δομικής σημαντικής του Algirdas J. Greimas,²² *Τα δράματα της Κωνσταντινουπόλεως* δομούνται στον άξονα της δυαδικής αντίθεσης: άτομο vs κοινωνία, όπου το άτομο δραστηριοποιείται από το πάθος της εκδίκησης απέναντι στην κοινωνία, ασπάζεται τον αξιολογικό κώδικα της κακίας και αντιτίθεται στον ηθικό κώδικα της καλοσύνης και στην αγαθότητα του Θεού. Στο μοντέλο δράσης του κειμένου το Υποκείμενο-άνδρας σύζυγος στερείται την αξία του έρωτα από την άπιστη σύζυγό, η οποία αποτελεί, κατά την τροπικότητα που αναλογεί στο ρήμα θέλω, το Αντικείμενο της επιθυμίας του και κινητοποιείται για την αποκατάσταση της αδικίας. Το Αντικείμενο-γυναίκα σύζυγος ορέγεται τον ανήθικο πλούτο και την εύκολη κοινωνική άνοδο και το Υποκείμενο μετασχηματίζεται προκειμένου να την τιμωρήσει. Στην κατηγορία της επικοινωνίας ή της τροπικότητας που ισοδυναμεί με το ρήμα γνωρίζω, ο Πομπός είναι ο διάβολος και ο Δέκτης η κοινωνία του οθωμανικού κράτους και κυρίως η ελληνική κοινότητα της Κωνσταντινούπολης. Ο ρόλος του διαβόλου ως δρώσα δύναμη υπογραμμίζεται με όρους συνδήλωσης από έναν ζωγραφικό πίνακα του σατανά

---

²¹ Για την κατηγορία των «Αποκρύφων» πόλεων και την προηγούμενη συναφή βιβλιογραφία βλ. H. Tonnet, *Des Mystères de Constantinople aux Misérables d'Athènes. Le «roman-feuilleton» grec au XIXe siècle*, Paris 2018: Classiques Garnier, σσ. 16-19 (και στα ελληνικά: *Από το Απόκρυφα Κωνσταντινουπόλεως στο Οί Άθλιοι των Αθηνών. Το ελληνικό «επιφυλιδικό μυθιστόρημα» του 19ου αιώνα*, μετάφρ. Π. Μαρτινίδης, Αθήνα 2020: Νεφέλη, σσ. 25-30)· F. Katsanos, *La littérature des mystères. Poétique historique d'un succès médiatique du XIXe siècle en France, en Grèce et en Grande-Bretagne*, Limoges 2020: PULIM Presses Universitaires de Limoges· Θ. Β. Κούγκουλος, «Καπνίζοντας στην Κωνσταντινούπολη του 19ου αιώνα ...», ό.π., σσ. 333-341· Φ Κατσάνος, «Η μυστηριομανία στην Ελλάδα: ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις της μαζικής κουλτούρας του 19ου αιώνα», στον τόμο Θ. Β. Κούγκουλος (επιμ.), *Το ελληνικό «λαϊκό» μυθιστόρημα ...*, ό.π., σσ. 171-196· Γ. Γκότση, «Τα ελληνικά αστικά απόκρυφα του 19ου αιώνα ...», ό.π., σσ. 197-225.

²² Για την απόδοση στα ελληνικά της ορολογίας του Greimas βλ. A. J. Greimas, *Δομική Σημασιολογία. Αναζήτηση μεθόδου*, μετάφρ. Γ. Παρίσης, Αθήνα 2005: Πατάκης, σσ. 305-390· Ε. Γ. Καψωμένος, *Αφηγηματολογία. Θεωρία και μέθοδοι ανάλυσης της αφηγηματικής πεζογραφίας*, Αθήνα 2008, σσ. 113-134· Α. Μπενάτσης, *Θεωρία λογοτεχνίας. Δομισμός και σημειωτική*, Αθήνα 2010: Καλέντης, σσ. 145-193.

σε κάποιο σπίτι-κρησφύγετο του Υποκειμένου:²³

Εκ των εικόνων η μάλλον προσελκύουσα τα βλέμματα ήτο μία εξ αυτών έχουσα φυσικόν μέγεθος ανθρώπου και παριστώσα δαίμονα κρατούντα εν μεν τη δεξιά εγχειρίδιον, εν δε τη αριστερά δάδα ανημμένην, έχοντα το βλέμμα σπινθηροβόλον και σαρδονίως μειδιώντα· οι οφθαλμοί του δαίμονος ήσαν εξ υάλου. Ήτο δε τόσον επιτυχής η εικών αύτη, ώστε εκ πρώτης όψεως ενόμιζε τις ότι πράγματι ζων δαίμων ίστατο επί του τοίχου απειλητικώς και σαρκαστικώς προσβλέπων τον θεώμενον αυτόν (τ. Β', σ. 17).

Στην τροπική κατηγορία που αντιστοιχεί στο ρήμα δύναμαι, Συμπαρασάτες είναι οι εγκληματίες που συσπειρώνονται γύρω από το Υποκείμενο και Αντίμαχοι τα δρώντα πρόσωπα που εκφράζουν την αρετή. Παραβιάζεται η καθιερωμένη τάξη (αλλοτρίωση), προξενείται μία σειρά δεινών και στο τέλος της αφήγησης οι αρνητικές λειτουργίες εξελίσσονται σε θετικές, το Υποκείμενο μεταστρέφεται, υπερβαίνει την προδοσία και επανέρχεται η τάξη του Καλού (επανένταξη). Σε επίπεδο βάθους η οργάνωση των περιεχομένων κωδικοποιείται:

πριν	=	αντεστραμμένο (αρνητικό) περιεχόμενο
-----		-----
μετά		αποκατεστημένο (θετικό) περιεχόμενο

Ο κεντρικός ήρωας, ο εργάτης Δημήτριος, επιζητά την τιμωρία της μοιχαλίδας γυναίκας του Αγγελικής, που αποδεικνύεται το αντίθετο του ονόματός της: είναι εντελώς διαβολική. Η Αγγελική έχει εραστή τον ευκατάστατο Θεόδωρο, εγκαταλείπει τον Δημήτριο και παρατά την κόρη τους. Ο εξοργισμένος Δημήτριος σκοτώνει έναν υπηρέτη του Θεόδωρου, δραπετεύει από τη φυλακή μετά από δεύτερο φόνο και αλλάζει συνεχώς ταυτότητες για να κυνηγήσει το παράνομο ζεύγος. Ανατινάζει ένα πλοίο, γίνεται ληστής στον Πόντο, επιστρέφει στην Κωνσταντινούπολη με την πλαστή ιδιότητα του τραπεζίτη Επαμεινώνδα Κομορίνου, συστήνει τη σπείρα κακοποιών «εταιρεία του σιδηρού δακτυλιδίου» και διαπράττει φρικτά εγκλήματα. Η περίφημη πυρκαγιά του Πέραν, που ξεσπά από ένα σπίτι στην περιοχή Βαλιδέ Τσεσμέ στις 24 Μαΐου του 1870 και καίει το μισό Σταυροδρόμιον, εξηγείται μυθοπλαστικά ως προσχεδιασμένος εμπρησμός, τον οποίο προκαλεί ο

---

²³ Βλ. και το σχόλιο για τον πίνακα της Α. Τσαπανίδου, «Για έναν ορισμό του ελληνικού λαϊκού μυθιστορήματος ...», ό.π., σ. 128.

Δημήτριος-Κομορίνος για να πάρει εκδίκηση από την άδικη κοινωνία:²⁴

Οι κακούργοι απεχωρίσθησαν, ενώ ο αρχηγός μεταβάς απέναντι του καφφενείου του Λουξεμβούργου εσταύρωσε τας χείρας του και παρατηρών τα ογκώδη και μέλανα νέφη του καπνού τα εξερχόμενα εκ της συνοικίας Βαλιδέ τσεσμέ, εψιθύρισε μεταξύ των οδόντων του·

– Αυτό είναι το τελευταίον μου κτύπημα εναντίον της κοινωνίας. Αρκούντως ήδη εξεδικήθην τον περιφρονηθέντα και ατιμασθέντα Δημήτριον, τον πτωχόν και τίμιον εργάτην! Ετήρησα τον όρκον μου. Ψυχή φιλάτη της Μαρίας με ακούεις; Ετοιμάσθητι να ίδης εκ του ουρανού τα επί του τάφου σου θύματα! Και συ, δαίμον, ο οποίος με εβοήθησας και με υπεστήριξας κατά το διάστημα τούτο του κατά της κοινωνίας αγώνος μου, γέλασον εκ βάθους καρδίας και ευφράνθητι! Συ δε Θεέ!... όστις εγκαταλείπεις τα πλάσματά σου απροσπάτευτα πράξον ό,τι θέλεις! είμαι ο νικητής! (τ. Γ', σ. 119).

Ανακαλύπτει την κόρη του, συλλαμβάνεται και φυλακίζεται ξανά, αλλά οι οπαδοί του τον απελευθερώνουν. Συναντά τον χαμένο αδελφό του που είναι ένας καλοκάγαθος παπάς. Η μοιχαλίδα και ο εραστής της πεθαίνουν μετανιωμένοι, η συμμορία παύει να υφίσταται και ο Δημήτριος-Κομορίνος αποφασίζει να μετατραπεί σε φιλόανθρωπο αναγνωρίζοντας την παντοδυναμία του Θεού. Η υπόθεση διαδραματίζεται κυρίως στο κέντρο της Κωνσταντινούπολης από το 1852 έως το 1871. Το μυθιστόρημα ασκεί κριτική στις δύο ανώτερες κοινωνικές τάξεις της ελληνικής κοινότητας της Κωνσταντινούπολης λόγω της απερίσκεπτης μίμησης των ευρωπαϊκών ηθών²⁵ και της εκμετάλλευσης των φτωχών, αναδεικνύει την αρμονική συνύπαρξη των διαφόρων εθνοθησκευτικών κοινοτήτων, χαιρετίζει την απόπειρα εκσυγχρονισμού της Ανατολής και απεικονίζει με θετικό πρόσημο την οθωμανική διοίκηση.²⁶

---

²⁴ Ο.π., σ. 129.

²⁵ Για το ζήτημα της μίμησης του δυτικού πολιτισμού από τους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βλ. Χ. Εξερχτζόγλου, *Εκ Δυσμών το Φως; Εξελληνισμός και Οριενταλισμός στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (μέσα 19ου - αρχές 20ού αιώνα)*, Αθήνα 2015: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, σσ. 143-172.

²⁶ Z. Georgiadou, *The Mysteries of Constantinople ...*, ό.π., σσ. 171-182· η ίδια, «Η κοινότητα των Ρωμιών και Τα δράματα της Κωνσταντινουπόλεως του Κωνσταντίνου Δ. Γουσσόπουλου: μια συλλογική συνείδηση σε κρίση», στο Β. Σαμπατακάκης (επιμ.),

Σε τρία κεφάλαια και συνολικά είκοσι οκτώ σελίδες των *Δραμάτων της Κωνσταντινουπόλεως* παρεμβάλλεται το ληστρικό επεισόδιο που μας απασχολεί στην παρούσα μελέτη ως ένα βοηθητικό αφηγηματικό πρόγραμμα.²⁷ Μία από τις μυστικές ταυτότητες του Δημητρίου είναι του καπετάν Γιάννη, που αναλαμβάνει την αρχηγία της συμμορίας του άγριου «Οθωμανο[ύ] λησάρχο[υ] των ορέων της Ανατολής, των κατά μήκος της νοτίου ακτής του Ευξείνου εκτεινομένων», του διαβόητου Κοτσαμάνογλου ή Κοτζαμάνογλου, για το όνομα του οποίου ο συγγραφέας σε σημείωσή του διευκρινίζει πως «ουδεμίαν σχέσιν έχει μετά της οικογενείας του γνωστού ομογενούς μεγαλεμπόρου κ. Κοτσαμάνογλου» (τ. Γ', σ. 9). Στον δεύτερο τόμο, στο κεφάλαιο «Ο αρχηγός των ληστών», ο Δημήτριος με τη μάσκα του τραπεζίτη Κομορίνου διηγείται σε μία εσπερίδα, που οργανώνεται σε πολυτελή οικία της Κωνσταντινούπολης, μια σκηνή από τον ταραχώδη βίο του. Στις 20 Ιουνίου του 1859 «επί των υψηλών ορέων της Ανατολής του Καλή τας, του Μπακατζάκ και άλλων κειμένων πλησίον των Κοτυώρων» (σ. 107), ανάμεσα στα Κοτύωρα και στη Νεοκαισάρεια, ο ενδοδιηγητικός/ομοδιηγητικός αφηγητής με μία συντροφιά τριάντα οδοιπόρων υποτίθεται ότι περπατούν στο δύσβατο και επικίνδυνο μονοπάτι Γιοκούς Μπασί, που είναι λημέρι «ληστών φοβερών, υπό την αρχηγίαν του Καπετάν Γιάννη», δηλαδή του ίδιου του αφηγητή Δημητρίου, «χρηματίσαντος άλλοτε οπαδού του φοβερού λησάρχου Κοτζαμάνογλου»:

Η οδός αυτή, ως σας είπον, ήτο επικίνδυνος, ου μόνον, επειδή φόβος ήτο μήπως συναντήση τις εν αυτή ληστάς, αλλά και φυσικώς ήτο αυτή ούτω κατεσκευασμένη, ώστε μικρά τις απροσεξία περί το βάδισμα, ηδύνατο να επιφέρει πτώσιν δεινήν εντός των αχανών βαράθρων και των αποκρήμνων χαραδρών των εκτεινομένων κατά μήκος της οδού ταύτης (σ. 108).

Οι ληστές τους στήνουν ενέδρα και ο Δημήτριος πέφτει θύμα απαγωγής για τρεις μήνες εξαιτίας της λιποψυχίας των συνοδοιπόρων του: «Αν και ήμην ωπλισμένος, ηναγκάσθην όμως να υποκύψω, βλέπων την δειλίαν των συντρόφων μου» (σ. 108). Παραδίνονται «ως αρνία εις τους ληστάς» (σ.

Ο ελληνικός κόσμος σε περιόδους κρίσης ..., ό.π., σσ. 101-109· η ίδια, «Τα Απόκρυφα μυθιστορήματα του Κωνσταντίνου Γουσσόπουλου και του Επαμεινώνδα Κυριακίδη ...», ό.π., σσ. 513-521.

²⁷ Για τον όρο του Α. J. Greimas βλ. Α. Μπενάτσης, *Θεωρία λογοτεχνίας ...*, ό.π., σ. 182 (σημ. 40).

109), οι οποίοι αρπάζουν τα υπάρχοντά τους και κρατούν μόνο τον αφηγητή. Ο αρχηγός των ληστών, «πράγματι ανδρείος άνθρωπος, αν και αιμοβόρος εις μέγαν βαθμόν», τον συμπαθεί («ησθάνθη δι' εμέ συμπάθειαν», σ. 109) και τον κουβαλά μαζί του σε μάχες με στρατιωτικά αποσπάσματα και διαβάτες. Στα μέρη της Σαμφούντας ο «λίαν οξύκοος» αρχηγός αναζητά καταφύγιο, διότι τον καταδιώκουν τα αυτοκρατορικά στρατεύματα «κατά πόδας» (σ. 109). Συντυχαίνει τριάντα Κιρκάσιους ληστές και «δύο νεάνιδες» «ωραιότατας», «θυγατέρες αρμενίου τινός ιερέως» (σσ. 109-110). Σκοτώνει επτά Κιρκάσιους, τρέπει τους υπόλοιπους σε άτακτη φυγή και σώζει τις κοπέλες που έχουν «τας χείρας δεδεμένας όπισθεν» (σ. 111). Οπλίζει τον δήθεν αιχμάλωτο Κομορίνο και του ζητά να τις οδηγήσει στον πατέρα τους, στην Σαμφούντα. Οι κάτοικοι της πόλης ενθουσιάζονται με το κατόρθωμα του αρχιληστή, τον οποίο ο αφηγητής αποκαλεί «γενναιότατο[ν]» και συμπληρώνει ότι «Το όνομά του φέρεται ανά τα στόματα και αυτών των μικρών παιδιών» (σ. 112). Ο «Σουλτάν Μετζήτ», δηλαδή ο Αμπντούλ Μετζίτ ο Α' (I. Abdülmecid, 1839-1861), διατάζει την εξόντωση του: «Απεστάλη λοιπόν περίφημος τις και γενναίος αξιωματικός γιγνώσκων κάλλιστα τα μέρη εκείνα» (σσ. 112-113). Στα τέλη του Αυγούστου του 1860 οι στρατιώτες του σουλτάνου εντοπίζουν το κρησφύγετό του καπετάν Γιάννη και τον περιζώνουν «επί του όρους Μπακατσάκ, εις τα κορυφάς του οποίου και κατ' αυτό το θέρος υπάρχει χιών» (σ. 113). Έπειτα από λυσσώδη μάχη φονεύονται όλοι οι ληστές και το πτώμα του αρχηγού βρίσκεται «μεταξύ των συντρόφων του φέρον πολλὰς πληγὰς επί του στήθους» (σ. 113), ως δείγμα βέβαια αυτόδηλης παλληκαριάς. Η παραπάνω διήγηση είναι ψευδής και αποσκοπεί στην παραπλάνηση της παρέας και της οικογένειας του Δημητρίου-Κομορίνου σχετικά με το εγκληματικό του παρελθόν, αλλά και στον εγκωμιασμό του εαυτού του μέσα από μία φαινομενικά ουδέτερη αφήγηση που εξωραϊζει τον κατ' επίφαση άγνωστο ληστή.

Στα δύο εναρκτήρια κεφάλαια του τρίτου τόμου με τους τίτλους «Ο λήσταρχος» και «Συνέχεια» αποκαθίσταται η αλήθεια από τον απρόσωπο εξωδιηγητικό αφηγητή. Ο Δημήτριος προτού μεταμορφωθεί σε Κομορίνο μεταχειρίζεται το προσωπείο του καπετάν Γιάννη. Σ' ένα σπήλαιο «εις τας Άλπεις της Ανατολής» (σ. 7), «εις τους πρόποδας του υψηλοτάτου όρους Μπακατσάκ» (σ. 9) παρακολουθούμε τα τεκταινόμενα της συμμορίας των ληστών. Ο Κοτσαμάνογλους «φέρων δασύν και πυκνόν πολιόν πώγωνα, έχων [...] μακρά[ν] και υπόλευκο[ν] [...] κόμη[ν], εις θυσάνους ατάκτους καταπίπτουσα[ν] επί των ώμων», που «κατακαλύπτει το μέτωπον και μέρος των μολυβδοχρών παρειών» του, ύστερα από τον θανάσιμο τραυμα-

τισμό του σε συμπλοκή με τον στρατό του σουλτάνου, ψυχορραγεί «επί κλί- νης κατεσκευασμένης εκ κλάδων δένδρων και δια ταπήτων επεστρωμένης» (σ. 7). Ανασηκώνεται στο κρεβάτι «χωρίς να εκβάλη το ελάχιστον παράπο- νον πόνου ή να ποιήση τον ελαφρότατον μορφασμόν σωματικού άλγους» (σ. 9). Μιλώντας τουρκικά με σβησμένη φωνή, καλεί δίπλα του τον υπασπιστή του Ιωάννη και τα παλληκάρια του. Αφού επαινεί την απαράμιλλη ανδρεία και την προσήλωσή τους, τους ανακοινώνει ότι δεν επιθυμεί να διαλυθούν:

Θα αποθάνω ήσυχος ... όταν βεβαιωθώ, ότι πάντοτε θα ευρίσκε- σθε ομού ... και θα διατρέχητε τα όρη ... ενσπείροντες τον θάνατον ... την φρίκην ... και τον τρόμον εις την διάβασιν σας! ... (σ. 10)

Ορίζει ως διάδοχό του τον Ιωάννη για την «ικανότητά» του, την «εφευρε- τικότητα του πνεύματός» του «και την παραδειγματικήν» του γενναιότητα (σ. 11). Ο Ιωάννης ορκίζεται με χριστιανικό όρκο ότι δεν θα αφήσει ποτέ τους συντρόφους του και εκείνοι ορκίζονται με τη σειρά τους ότι θα χύσουν για χάρη του «και την τελευταίαν σταγόνα του αίματός» τους (σ. 11). Ο Κο- τσαμάνογλους αγκαλιάζει τον νέο αρχηγό, του εκμυστηρεύεται πως στο σπήλαιο του Πολαμάνι (Πουλαμάν),²⁸ ανατολικά από τη Φάτσα του Πό- ντου, έχει κρύψει δέκα χιλιάδες λίρες και πεθαίνει.

Τον Αύγουστο του 1860 ο Ιωάννης με άλλους οχτώ ή δέκα άντρες περι- κυκλώνεται από πεντακόσιους στρατιώτες, «υπό την αρχηγίαν πεπειρα- μένου τινός αξιωματικού», λίγο πιο μακριά από το χωρίο Γενίκιοϊ (Yeniköy) στην περιφέρεια «του όρους Μπακατσάκ» (σ. 14). Ένας νεκρός ληστής τού μοιάζει καταπληκτικά. Για να γλιτώσει μηχανεύεται ένα εμπνευσμένο τέ- χνασμα. Αλλάζει τα ρούχα του με αυτά του πτώματος, του φορά το δακτυ- λίδι και τα όπλα του και παραμορφώνει το πρόσωπό του πυροβολώντας το:

Η σφαίρα κατέστρεψε τα οστά των παρειών, της ρινός και τους οφθαλμούς, η δε πυρίτις ημαύρωσεν έτι πλειότερον την χαλκό- χρουν μορφήν του πτώματος και ούτω η φυσιογνωμία του νεκρού ληστού παραμορφωθείσα κατέστη αδιάγνωστος (σ. 15).

Μεταμφιεσμένος ξεγελά τους διώκτες του και τους κάνει να πιστέψουν πως έχει σκοτωθεί. Σέρνεται στο έδαφος και απομακρύνεται από τον κλοιό

²⁸ Ο οικισμός Πουλαμάν (Πολεμώνιον) είναι έδρα επαρχίας της υποδιοίκησης των Κοτυώρων (Ordu) και βρίσκεται 30 χλμ. δυτικά των Κοτυώρων. Βλ. Ξ. Κ. Ακο- γλου, *Από τη ζωή του Πόντου. Λαογραφικά Κοτυώρων*, Αθήνα 1939: Τυπογραφείο Γ. Π. Ξένου, σ. 23.

του θανάτου, ενώ «οι υπολειπόμενοι λησταί εμάχοντο ακόμη μετά των στρατιωτών» (σ. 16). Μπαίνει στο έρημο και σκοτεινό χωριό Καρανλίκιο «ρίπτων δεξιά και αριστερά βλέμματα διερευνητικά» (σ. 16) και τρυπώνει σε μία απομονωμένη καλύβα.

Στην καλύβα ανταμώνει έναν άρρωστο άνθρωπο, τον φτωχό Πολύδωρο Στεφάνου, που ψυχομαχεί πάνω σε μία «αθλίαν κλίνην επί ξυλίνων ποδών στηριζομένην» (σ. 17). Φανερώνει στον ασθενή ότι είναι ο καπετάν Γιάννης και καταζητείται. Θυμάται πως κάποτε λυπήθηκε τον Πολύδωρο και του χάρισε τη ζωή. Σε ένδειξη ευγνωμοσύνης ο ασθενής τον βοηθά να διαφύγει και ο καπετάν Γιάννης υιοθετεί τον ψυχογιό του Αλέκο, ο οποίος είναι «παις δεκατετραετής, ωραίος, ζωηρός με φυσιογνωμίαν ευφυά, έχων οφθαλμούς βαθυτάτου κυανού χρώματος και ενδεδυμένος πενιχρώς» (σ. 21). Ο Πολύδωρος τον παραλαμβάνει σε ηλικία ενός έτους από κλέφτες που σκοτώνουν την πλούσια οικογένειά του και τον αναθρέφει. Λέει ψέματα στον Αλέκο πως ο καπετάν Γιάννης είναι ο πραγματικός του πατέρας. Ο ληστής υπόσχεται στον ετοιμοθάνατο πως θα ζησει τίμια στην Κωνσταντινούπολη και θα εξασφαλίσει τον νεαρό:

– Μείνε ήσυχος. Εγώ δεν θα μετέλθω πλέον τον ληστρικών βίον. Έχω περιουσίαν άνω των είκοσι χιλιάδων λιρών εξησφαλισμένην εν Κωνσταντινουπόλει, όπου θα μεταβώ και θα ζήσω τιμίως. Το παιδί σου θα το κάνω άνθρωπον (σ. 21).

Όμως η υπόσχεση τηρείται αρχικά μόνο ως προς το δεύτερο σκέλος της.

Ο Eric Hobsbawm οριοθετεί τους κοινωνικούς ληστές ως:

εκτός νόμου χωρικούς που θεωρούνται κακούργοι από τον άρχοντα και το κράτος, όμως παραμένουν μέσα στην αγροτική κοινωνία και ο κόσμος τούς θεωρεί ήρωες, προστάτες, εκδικητές, αγωνιστές της δικαιοσύνης, ίσως ακόμα απελευθερωτές, κι οπωσδήποτε ανθρώπους που αξίζουν θαυμασμό, βοήθεια και συμπαράσταση.²⁹

Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από τον 16ο και τον 17ο αιώνα εμφανίζονται οι κοινωνικοί ληστές, που μεταπηδούν από την αγροτική κοινωνία στην παρανομία, εναντιώνονται στην πολιτική του κράτους και εξεγείρονται κατά της καταπίεσης από την τοπική ηγεσία, αλλά συγχρόνως επιβαρύνουν οικονομικά την ομάδα των αγροτών με τις ληστρικές τους πρά-

²⁹ E. Hobsbawm, *Ληστές*, μετάφρ. Ν. Κούρκουλος, Αθήνα 42010: Θεμέλιο, σ. 36.

ξεις.³⁰ Στον Πόντο του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα αρκετοί δημοφιλείς ληστές επαναστατούν εναντίον των τοπικών διοικητών – ιδίως εναντίον των βαλήδων της Τραπεζούντας, καταφεύγουν στα βουνά και βοηθούν τους φτωχούς και τους άπορους.³¹ Ο τουρκικός λαός του Πόντου δημιουργεί παραδοσιακά τραγούδια (*türkü, destan*) που εξυμνούν τα κατορθώματα τέτοιων τρομερών ληστών, όπως των Hekimoğlu, Soytaroğlu και Gürür στην περιφέρεια των Κοτυώρων (Ordu).³²

Το οθωμανικό αρχείο διαφωτίζει ποικίλες πτυχές του ζητήματος της ληστείας στη γεωγραφική ενότητα των Κοτυώρων. Τα δύο έτη (1859 και 1860) που ο καπετάν Γιάννης, κατά την αφήγηση, λεηλατεί τον Πόντο, συμπίπτουν με την περίοδο έπειτα από τον Κριμαϊκό Πόλεμο (1853-1856). Μετά το 1856 το φαινόμενο της ληστείας εντείνεται στο βιλαέτι Τραπεζούντας λόγω διαφόρων παραγόντων, όπως η οικονομική κρίση και η συνακόλουθη αναδουλειά, η αποσταθεροποίηση της γεωργίας και της κτηνοτροφίας από κακοκαιρίες, η κάμψη του εμπορίου και η έξαρση του λαθρεμπορίου, η αδυναμία των κρατικών μηχανισμών ελέγχου και αστυνόμευσης, ο μεγάλος αριθμός λιποτακτών από το στράτευμα, η αύξηση της φορολογίας ένεκα των στρατιωτικών δαπανών, οι ευκαιρίες πλουτισμού που προσφέρουν τα μεταλλεία, η μαζική μετανάστευση μουσουλμάνων ως απόρροια της ρωσικής εισβολής και η άφιξη προσφύγων από τον Καύκασο.³³ Προφανώς, οι αντίπαλοι Κιρκάσιοι ληστές του μυθιστορήματος, που εγγράφονται ως αρνητικός πόλος στη διάζευξη *εντόπιος vs ξένος*, αντιστοιχούν στην πραγματική παρουσία μεταναστών από τον Καύκασο στην περιοχή.³⁴ Ειδικότερα

³⁰ Βλ. K. Barkey, *Bandits and Bureaucrats. The Ottoman Route to State Centralization*, Ithaca - London 1994: Cornell University Press, σσ. 176-188.

³¹ Ειδικά για την περιοχή της Κασταμονής βλ. F. Maden, *Kastamonu'da Eşkiyalık* [Η ληστεία στην Κασταμονή], İstanbul 2018: Kitabevi, σσ. 205-218.

³² Y. Küçük, *Doğu Karadeniz Bölgesi Eşkiya ve Kabadayıları. Türküler - Destanlar* [Ληστές και άτακτοι στον Ανατολικό Πόντο. Παραδοσιακά τραγούδια], Trabzon 2006: Serander Yayınları, σσ. 147-174.

³³ M. Y. Erler, «Trabzon Vilayeti'nde Kanun Kaçakları (1856-1869)» [Παράνομοι στο βιλαέτι Τραπεζούντας (1856-1869)], *Tarih Araştırmaları Dergisi* 19:30 (1997), σσ. 69-81.

³⁴ Για τη μετανάστευση μουσουλμάνων από τον Καύκασο στα Κοτύωρα κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα βλ. İ. Ekinçi, «XIX. Yüzyılın sonlarında Ordu Kazasında Müslim-Gayrimüslim nüfusu ve ilişkileri» [Ο μουσουλμανικός και μη μουσουλμανικός πληθυσμός στον καζά της Ordu στα τέλη του 19ου αιώνα και οι σχέσεις τους], *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 1 (2006), σσ. 74-78. Για την επαμφοτερίζουσα στάση των Λαζών και Κιρκάσιων μεταναστών μουσουλμάνων προς το χριστιανικό

στο σαντζάκι Κοτυώρων (Ordu) τη διετία 1859-1860, δηλαδή ακριβώς το ίδιο χρονικό διάστημα που μυθοποιείται στο λογοτεχνικό κείμενο, πλήθος φυγόστρατων συγκροτεί συμμορίες και αναγκάζει την τοπική διοίκηση να απευθύνει έκκληση για υποστήριξη στο κέντρο, στο ανώτατο συμβούλιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Medlis-i Vâlâ) και στο Υπουργείο Οικονομικών (Maliye Nezâreti). Το αίτημα εγκρίνεται και αποστέλλεται ιδιαίτερη δύναμη ενόπλων, που καταφέρνει να λύσει το πρόβλημα.³⁵ Ο Γουσσόπουλος είναι ενήμερος όλων των προαναφερόμενων εξελίξεων και τις ενσωματώνει στην αφήγησή του.

Η τοπογραφία των Κοτυώρων αποτυπώνεται αναλυτικά και με αξιοθαύμαστη πιστότητα. Απαριθμούνται υπαρκτά όρη και κορυφές (όπως Bakacak, Ulubey, Boztepe, Teyneli, Σεϊτ-Τεπέ, Alancik κ.ά.)³⁶ στα νότια παράλια της Μαύρης Θάλασσας, των οποίων οι πρόποδες καλύπτονται από πυκνά δάση με αξιοσημείωτη ποικιλία χλωρίδας, γεωγραφικών σχηματισμών και οικοσυστημάτων. Η παρακάτω περιγραφή με ευρύ οπτικό πεδίο εκπροσωπεί την αποτύπωση του Πόντου στο κοινωνικό φαντασιακό του Έλληνα αναγνώστη:³⁷

Ο ήλιος έδυσεν ήδη εις τα πεδιάδας και τας πόλεις, ενώ αι ασθενείς αυτού ακτίνες χρυσίζουσιν έτι επ' ολίγον τας κορυφάς των υψηλών ορέων Μπακατζάκ, Ουλούμπεη, Καλή-τας, Μπος-τεπέ, Τείνελή, Τικιλή-σουρούκ, Σαϊπ, Ισκεσούρ, Αλαντσάκ και λοιπών

στοιχείο των Κοτυώρων και της Κερασούντας μετά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-1878 βλ. Γ. Κ. Βαλαβάνης, *Σύγχρονος γενική ιστορία του Πόντου από τον 1914 - 1923*, Εν Αθήναις 1925: Έκδοσις «Παμπροσφυγικής», σσ. 64-65· Μητροπολίτης Τραπεζούντος Χρύσανθος [Φιλιππίδης], *Η εκκλησία της Τραπεζούντος*, Ανατύπωσις εκ του τετάρτου και του πέμπτου τόμου του «Αρχείου Πόντου», Εν Αθήναις 1933: Τυπογραφείον «Εστία», σσ. 642-643.

³⁵ Μ. Υ. Erler, «Trabzon Vilayeti'nde ...», ό.π., σ. 82.

³⁶ Για τα υψώματα Ποζ-Τεπέ (Πόστεπεν) και Σεϊτ-Τεπέ και για το ορεινό χωριό Αλαντζούκ βλ. Ξ. Κ. Ακογλου, *Από τη ζωή του Πόντου ...*, ό.π., σ. 23, 29, 30, 110, 11, 291. Για τον οικισμό Αλαντζούκ (Alancik), που είναι «κτισμένος σε πλαγιά υψώματος» ΝΑ των Κοτυώρων, βλ. και Π. Μ. Κιτρομηλίδης (επιμ.), *Η Έξοδος. Μαρτυρίες από τον Δυτικό παράλιο Πόντο και την Παφλαγονία*, τ. Ε', Αθήνα 2016: Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, σ. 247.

³⁷ Για τον όρο κοινωνικό φαντασιακό στο πλαίσιο της πολιτισμικής ή λογοτεχνικής εικονολογίας (Imagology) βλ. J.-M. Moura, «Η λογοτεχνική εικονολογία: δοκίμιο ιστορικής και κριτικής ανασκόπησης», μετάφρ. Ευ. Γραμματικόπουλου, *Σύγχρονα Θέματα* 121 (Απρίλιος - Ιούνιος 2013), σσ. 70-71.

κειμένων κατά την νότιον πλευράν της Μαύρης Θαλάσσης. Αι κλιτύες αυτών καλύπτονται υπό πυκνοτάτων δασών συνισταμένων, ως επί το πλείστον εκ πιτύων, λευκών, συκών, κερασεών, απιδεών, μηλεών, ακρανεών, αγριοκαστανεών, φιλυρών, πλατάνων και πολλών άλλων ευόσμων ανθέων και διασχίζονται υπό πολυπληθών ρυάκων και ποταμίων (τ. Γ', σσ. 12-13).

Επισημαίνονται η ασύλληπτη φυσική ομορφιά και οι ιδιαίτσες κλιματικές συνθήκες. Η περιγραφή εστιάζει στην τυπική για τη γεωμορφολογία του Πόντου βραδινή ομίχλη, που σκεπάζει το παραθαλάσσιο δομημένο περιβάλλον και συνθέτει ένα ειδυλλιακό τοπίο:

Εκ του ύψους αυτών [των βουνών] διακρίνονται μακρόθεν πολλαί παράλιοι πόλεις και μεσόγεια χωρία, βεβυθισμένα εντός της εσπερινής ομίχλης, ήτις άφθονος εξατμίζεται εκ του Ευξείνου και σπεύδει όπως κατακαλύψη διά του υγρού και φαιόχρου αυτής ατμού πάσας τας παραλίους πόλεις των ακτών αυτού (τ. Γ', σ. 13).

Η πόλη των Κοτυώρων-Ορντού, που στα τέλη του 19ου αιώνα αριθμεί 5500 χριστιανούς ορθόδοξους σε σύνολο 10000 κατοίκων,³⁸ περιγράφεται πανοραμικά. Καθορίζεται η θέση της μεταξύ της Κερασούντας και του λιμανιού του οικισμού Βώνα (Περσεμπέ-Perşembe)³⁹ –για τον προσδιορισμό του οποίου ο Γουσσόπουλος αντιγράφει τον προγενέστερο χαρακτηρισμό «λιμήν [...] ασφαλέστερος μετά τον της Σινώπης» του διδασκάλου στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας Σάββα Ιωαννίδου–⁴⁰ και των ποταμών Απτάλη

---

³⁸ Κ. Ν. Παπαμιχαλόπουλος, *Περιήγησις εις τον Πόντον*, Αθήνησιν 1903: Εκ των τυπογραφείων του «Κράτους», σ. 289.

³⁹ Για την πόλη των Κοτυώρων και τον οικισμό Βώνα (12,5 χλμ. ΒΔ των Κοτυώρων) βλ. Π. Τριανταφυλλίδης, *Η εν Πόντω ελληνική φυλή ήτοι Τα Ποντικά*, Εν Αθήναις 1866: Εκ του Τυπογραφείου Λαζ. Δ. Βιλλαρά, σσ. 138-139· Γ. Δομνηνός, *Γεωγραφία του Πόντου μετά παραρτήματος πινάκων*, Εν Τραπεζούντι 1896: Εκ του Τυπογραφείου Δ. Χ. Σεράση, σσ. 33-35· Κ. Ν. Παπαμιχαλόπουλος, *Περιήγησις εις τον Πόντον*, ό.π., σσ. 287-292· Ε. Κ. Ακογλου, *Από τη ζωή του Πόντου ...*, ό.π., σσ. 19-32· Β. Yediylidiz, «Ordu», στο *TDV İslâm Ansiklopedisi*, τ. 33, İstanbul 2007: Türkiye Diyanet Vakfı, σσ. 367-370· Π. Μ. Κιτρομηλίδης (επιμ.), *Η Έξοδος. Μαρτυρίες από τον Δυτικό παράλιο Πόντο ...*, ό.π., σσ. 245-246, 254.

⁴⁰ Σ. Ιωαννίδης, *Ιστορία και στατιστική Τραπεζούντος και της περί ταύτην χώρας ως και τα περί της ενταύθα ελληνικής γλώσσης*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1870: Τυπογρ. Ι. Α. Βρετού, σ. 208.

προς ανατολικά και Πολεμωνείου προς δυτικά.⁴¹ Εξαίρονται το αμφι-θεατρικό χτίσιμο της πόλης στις υπώρειες του Boztere, η σαγηνευτική και απρόσιτη φύση γύρω της και τα ίχνη του ιστορικού παρελθόντος της (ερείπια ναών και φρουρίων):⁴²

Μακρόθεν εις τους πρόποδας του όρους Μπος-τεπέ (450 μετρ. ύψους), μεταξύ των ποταμών Απτάλ και Πολεμωνείου, διακρίνονται αι λευκαί και διεσπαρμέναι οικίαι της επί θελκτικής θέσεως και καμπυλοειδούς παραλίας αμφιθεατρικώς εκτισμένης πόλεως των Κοτυώρων (Ορδού), την οποίαν ποικίλλουσι και εξωραϊζουσιν οι παρακείμενοι λόφοι, κοιλάδες και πεδιάδες. Όρη γιγαντιαία έχοντα χαράδρας φοβεράς, κρημνούς καταπληκτικούς και φάραγγας βαθυτάτας, εντός των οποίων κατακυλίνονται μετά πατάγου τα ύδατα των ρυάκων και των ποταμών, φαίνονται άνωθεν αυτής, ενώ ένθεν και ένθεν κείνται αι πόλεις Κερασούς και ο ασφαλέστατος λιμήν του Βρώνος και πέριξ αυτής λόφοι, πεδιάδες, δάση άγρια, ερείπια αρχαίων ναών και φρουρίων, ποταμοί και διάφορα μικρότερα χωρία (τ. Γ', σσ. 13-14).

Ο χώρος δράσης του λήσταρχου Γιάννη ή Δημητρίου εκτείνεται με επίκεντρο τα Κοτύωρα από την Σαμψούντα έως την Κερασούντα. Αναφέρονται ως τόποι που λαφυραγωγεί ο καπετάν Γιάννης οι οικισμοί «Κετζίκιοι, Περσεμπέ, Καρανλούκιοι, Σαγιούρ-οπασού, Καρά-τζομάρ, Κουρούλ, Τεπέκιοι ή Τέϊνελη, Πουλτάν, Καγιά-μπαση, Καρά-πονάρ και Ατζελη» (τ. Γ', σ. 14).⁴³ Επιπρόσθετα, στην αφήγηση σημειώνεται και το τοπωνύμιο «βράχου τινος πελωρίου καλουμένου Δελί-καγιά», «εις την υπώρειαν» του οποίου «υπάρχει οπή μεγάλη» (τ. Γ', σσ. 15-16). Το τοπωνύμιο πιθανότατα ταυτίζεται με τον οικισμό Ντελί-Καγιά, 11 περίπου χλμ. Ν-ΝΑ των Κοτυώρων, όπου απέναντι από την είσοδό του κείται διάτρητος βράχος μεγάλων διαστάσεων.⁴⁴ Στον καζά της Ordu (Κοτυώρων), σύμφωνα με τις οθωμανικές

⁴¹ Για τα αναφερόμενα δύο ποτάμια βλ. ό.π., σ. 207, 210.

⁴² Για τα γνωστά κατά την εποχή του Γουσσόπουλου αρχαιολογικά δεδομένα των Κοτυώρων βλ. ό.π., σσ. 208-209· Κ. Ν. Παπαμιχαλόπουλος, *Περιήγησις εις τον Πόντον*, ό.π., σσ. 285-287.

⁴³ Πρόκειται για χωρία γύρω από τα Κοτύωρα. Βλ. V. Cuinet, *La Turquie d'Asie. Géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie-Mineure*, τ. 1, Paris 1892: Ernest Leroux, σσ. 81-82.

⁴⁴ Π. Μ. Κιτρομηλίδης (επιμ.), *Η Εξοδος. Μαρτυρίες από τον Δυτικό παράλιο Πό-*

απογραφές, το 1869 ο ελληνικός πληθυσμός ανέρχεται σε 9398 άτομα, το 49% των οποίων (4598 άτομα) ζουν στο κεντρικό τμήμα της επαρχίας.⁴⁵ Οι πληροφορίες του Γουσσόπουλου για την περιφέρεια των Κοτύρων ξεπερνούν τις πενιχρές βιβλιογραφικές μαρτυρίες της εποχής του. Οπωσδήποτε ο Γουσσόπουλος φαίνεται να έχει επισκεφτεί από κοντά τα Κοτύωρα και μάλιστα αρκετές φορές. Είναι αδύνατον να αναπλάθει το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον με τόσες γλαφυρές λεπτομέρειες χωρίς τη δυνατότητα αυτοψίας. Εφόσον ο συγγραφέας είναι από τα Άγραφα της Θεσσαλίας, αναρωτιόμαστε μήπως η εξαιρετική γνώση της γεωγραφίας και των κοινωνικών συνθηκών του Πόντου συνδέεται ενδεχομένως με κάποιον γάμο και με μία νύφη από τα Κοτύωρα.

Το ληστρικό επεισόδιο στον Πόντο από το μυθιστόρημα *Τα δράματα της Κωνσταντινουπόλεως* του Κωνσταντίνου Δ. Γουσσόπουλου συμβαδίζει με την τυπολογία και τα μοτίβα του μεταγενέστερου ελληνικού ληστρικού μυθιστορήματος των αρχών του 20ού αιώνα, ιδίως με την απεικόνιση της κοινωνικής ληστείας κατά την πρώτη εικοσαετία του 20ού αιώνα (1900-1920).⁴⁶ Ο Χρήστος Δερμεντζόπουλος διακρίνει στο ληστρικό μυθιστόρημα της περιόδου 1900-1930 μία τριμερή δομή,⁴⁷ η οποία απαντάται και στα τρία συγκεκριμένα κεφάλαια των *Δραμάτων της Κωνσταντινουπόλεως*:

α. Αφетηρία/ισορροπία του συστήματος: Ο ήρωας ζει ευτυχισμένος με τη σύζυγό του.

β. Δοκιμασία-περιπέτεια/διατάραξη της ισορροπίας και μετασχηματισμός: Ο ήρωας προδίδεται από την αγαπημένη του και για να την εκδικηθεί γίνεται, μεταξύ άλλων, ληστής στη συμμορία του Κοτσαμάνογλου. Προάγεται σε αρχηγός των ληστών μετά τον θάνατο του τελευταίου και μετέχει σε δοκιμασίες και αγαθοεργίες.

γ. Λύση-κάθαρση/νέα ισορροπία: Ο ήρωας στην τελική μάχη διαφεύγει τη σύλληψη, τερματίζει τον ληστρικό του βίο στην ύπαιθρο και συνεχίζει την

ντο ..., ό.π., σ. 264.

⁴⁵ İ. Ekinçi, «XIX. Yüzyılın sonlarında Ordu Kazasında ...», ό.π., σ. 60, 85.

⁴⁶ Χ. Α. Δερμεντζόπουλος - Λ. Φλιτούρης, «Από τους αετούς των ορέων στους σύγχρονους φαντομάδες. Όψεις του εγκλήματος στο λαϊκό μυθιστόρημα των αρχών του 20ού αιώνα», στον τόμο Χ. Δερμεντζόπουλος - Γ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Συνηθισμένοι άνθρωποι. Μελέτες για τη λαϊκή και τη δημοφιλή κουλτούρα*, Πάτρα 2021: Opportuna, σσ. 255-256.

⁴⁷ Χ. Α. Δερμεντζόπουλος, *Το ληστρικό μυθιστόρημα στην Ελλάδα. Μύθοι - παραστάσεις - ιδεολογία*, Αθήνα 1997: Πλέθρον, σσ. 98-105.

εγκληματική του περιπέτεια στο άστυ.

Επίσης, διαπιστώνονται πολλές από τις λειτουργίες των δρώντων προσώπων στο ληστροικό μυθιστόρημα.⁴⁸ Ενδεικτικά καταγράφουμε: έλλειψη συζύγου, άδικη κοινωνική μεταχείριση του ήρωα, αναχώρησή του από τον τόπο καταγωγής, ένταξη του σε συμμορία γνωστού λήσταρχου, καταδίωξη του από την κρατική εξουσία, μάχη με στρατιωτικά αποσπάσματα, εμφάνιση βοηθού, απαγωγή σημαίνοντος προσώπου, μεταμφίεση και διάσωση του ήρωα, δράση του ως κοινωνικού ληστή, επιστροφή στον τόπο καταγωγής, επαναφορά στον υποτιθέμενο έννομο βίο.

Αναφορικά με τα κυρίαρχα μοτίβα και παραστάσεις της ληστείας:

α. Εξιδανικεύονται τα εξωτερικά χαρακτηριστικά και προβάλλεται η αντιφατική προσωπικότητα του ένοπλου παράνομου.⁴⁹ Κατά τον Algirdas J. Greimas στο σημειολογικό επίπεδο το σύνολο των κατηγοριών και των σημικών συστημάτων αναπαριστούν την «εξωτερική όψη της αντιληπτικής διαδικασίας», «τη συνεισφορά του εξωτερικού κόσμου στη γέννηση της σημασίας».⁵⁰ Το επιβλητικό παρουσιαστικό του «μεγαλόψυχου» Δημητρίου-καπετάν Γιάννη και η «αλλόκοτη» ένδυσή του σχηματοποιούν έναν γοητευτικό και ταυτόχρονα αυταρχικό Υπεράνθρωπο, όπως ορίζεται η δεσπόζουσα μορφή ήρωα του λαϊκού μυθιστορήματος του 19ου αιώνα από τον Umberto Eco,⁵¹ έναν αρχετυπικό «Ρομπέν των Δασών»⁵² που συσχετίζεται με τους εξωτικούς/μυθικούς ληστές της Αραβίας:

– Ήτο ανήρ μετρίου αναστήματος με ώμους πλατείς και ρωμαλέους. Είχε κόμην και γενειάδαν μέλαιναν ως έβενος, οι δε οφθαλμοί του εξετόξευον σπινθήρας δυναμένους να αναφλέξωσι και να υποτάξωσι και αυτά τα θηρία. Οι οπαδοί του ήσαν αφωσιωμένοι εις αυτόν ψυχή τε και σώματι (τ. Β', σ. 114).

[...] ανήρ μετρίου αναστήματος, μάλλον προς το υψηλόν αποκλίνοντος, με οφθαλμούς μεγάλους και ως άνθρακας μέλανας [...]. Και ο ανήρ ούτος έφερε μακράν γενειάδα, μέλαιναν ως ο έβενος

⁴⁸ Ο.π., σσ. 111-126, 249-252.

⁴⁹ Ο.π., σσ. 138-149.

⁵⁰ A. J. Greimas, *Δομική Σημασιολογία ...*, ό.π., σ. 118.

⁵¹ U. Eco, *Ο Υπεράνθρωπος των Μαζών. Ρητορική και ιδεολογία του λαϊκού μυθιστορήματος*, μετάφρ. Ε. Καλλιφατίδη, Αθήνα 21989: Γνώση, σσ. 110-115.

⁵² Χ. Α. Δερμεντζόπουλος - Λ. Φλιτούρης, «Από τους αετούς των ορέων στους σύγχρονους φαντομάδες ...», ό.π., σσ. 254-255.

και ήτο ενδεδυμένος λίαν παραδόξως. Είχεν επί της κεφαλής, αντί καλύμματος, ερυθρόν κεφαλόδεσμον περιεστραμμένον περί την κεφαλήν και του οποίου τα θυссανωτά άκρα κατέπιπτον χαριέντως επί του δεξιού αυτού ώμου, η δε ενδυμασία του απετελείτο εξ ενός τραχυτάτου επενδύτου εκ μαλλίνου χονδρού υφάσματος και εκ περισκελίδος εξικνουμένης ολίγον τι κάτω των γονάτων. Τας νευράδεις αυτού κνήμας περιεκάλυπτε δέρμα αιγός και εις τους πόδας του έφερε πέδιλα εκ τεμαχίου του ίδιου δέρματος, συγκρατούμενα υπό τους πόδας του διά βυρσίνων ταινιών. Επί της σφύρος του εφάινοντο σταυροειδώς αι στίλβουσαι αργυραί λαβαί των πιστολιών του και εκ της αριστεράς αυτού πλευράς εξηρτάτο μάχαιρα επιμήκης, εν είδει ξίφους. Έφερε άνωθεν της ελαφράς ταύτης ενδυμασίας μακρόν μανδύαν, του οποίου το εσωτερικόν εκάλυπτετο διά δέρματος αλώπεκος.

Η αλλόκοτος αύτη και ανάμικτος ενδυμασία του ανδρός τούτου παρείχεν αυτώ όψιν φαντασιώδη και αγρίαν, αναμμινήσκουσαν τους φοβερούς εκείνους ληστές της Αραβίας, ων τα κατορθώματα φάινονται ημίν σχεδόν μυθώδη (τ. Γ', σσ. 7-8).

β. Αιτιολογείται η είσοδος του ληστή –του καπετάν Γιάννη– στον κόσμο της παρανομίας⁵³ ως αντίδραση στην κοινωνική πίεση και αναληγσία:

Εγένετο [ληστής] διότι υπέφερε τα πάνδεινα, διότι το ποτήριον της θλίψεως υπερεξεχείλησεν εν τη καρδιά του, διότι κατείδε την αισχροτήτα και την αθλιότητα των ανθρώπων. Η σύζυγός του δεν εφάνη πιστή εις αυτόν· ο κόσμος τον εχλεύαζεν, οι φίλοι του τον εγκατέλιπον και ουδείς έτεινεν αυτώ χείρα βοηθείας. [...] ο άνθρωπος ούτος εγένετο κακούργος, ουχί διότι εγεννήθη τοιούτος, αλλά διότι οι άνθρωποι τον κατέστησαν (τ. Β', σσ. 114-115).

γ. Η τοπική κοινωνία επικροτεί και νομιμοποιεί τις επιδρομικές ενέργειες του κοινωνικού ληστή,⁵⁴ διότι υπερασπίζονται τις παραδοσιακές αξίες, αντιτάσσονται στις αδικίες και πλήττουν την εξουσία:

⁵³ Χ. Α. Δερμεντζόπουλος, «Πολυγλωσσισμός και πολυφωνία στην ελληνική παραλογοτεχνία. Μια κατά Μπαχτίν ανάγνωση του ληστρικού λαϊκού μυθιστορήματος», *Ουτοπία* 19 (1996), σσ. 170-172· ο ίδιος, *Το ληστρικό μυθιστόρημα ...*, ό.π., σσ. 158-162.

⁵⁴ Χ. Α. Δερμεντζόπουλος, *Το ληστρικό μυθιστόρημα ...*, ό.π., σσ. 175-192, 218-226.

Οι κάτοικοι [της Σαμψούντας] κατενθουσιάσθησαν εκ της διηγῆσεώς μου ταύτης (τ. Β', σ. 112).

[...] ἦτο τόσον ανδρείος και μεγαλόψυχος! Ησθάνθην συμπάθειαν προς τον άνθρωπον τούτον (τ. Β', σ. 114).

Η χαρά του Πολυδώρου ἦτο άμετρος. Ναι μεν ενεπιστεύετο τον θετόν υιόν του εις χείρας ληστου, αλλ' εγνώριζεν ότι ούτος ἦτο μεγαλόψυχος και θα εφρόντιζε περι του παιδός καλλίτερον παντός άλλου (τ. Γ', σ. 22).

– Καπετάνιε μου..., είπεν ο Πολύδωρος προσβλέπων τον λήσταρχον με δακρυβρέκτους οφθαλμούς, καπετάνιε μου ο Θεός να σε ευλογήση για το καλό που έκαμες σ' εμένα και σ' αυτό το παιδί!

Ο ληστής έθλιψε την χείρα του συμπαθώς, αφήκεν αυτώ επαρκές χρηματικόν ποσόν και ανεχώρησε μετά του παιδός, [...] (τ. Γ', σ. 23).

δ. Η συμπεριφορά των ληστών υπακούει στους κανόνες της ιεραρχίας και στον κώδικα τιμής.⁵⁵ Οι ληστές του Κοτσαμάνογλου είναι σε απόλυτο βαθμό αφοσιωμένοι στον αρχηγό τους. Δακρύζουν στη νεκρική του κλίνη και φιλούν με σεβασμό το χέρι του:

Οι λησταί ησθάνοντο μεγίστην συγκίνησιν, επειδή ηγάπων μέχρι φανατισμού τον αρχηγόν των (τ. Γ', σ. 10).

Πολλών ληστών οι οφθαλμοί ήσαν πεπληρωμένοι από δάκρυα (τ. Γ', σ. 11).

Οι λησταί επροχώρησαν ανά εις και επέθετον ευσεβάστως τα χείλη επί της δεξιάς του θνήσκοντος. Τας ηλιοκαείς και τραχειάς παρειάς αυτών διηυλάκωνον δάκρυα (τ. Γ', σ. 12).

Δώδεκα χρόνια πριν τη λήξη του 19ου αιώνα, ο Κωνσταντίνος Δ. Γουσόπουλος επιχειρεί έναν ειδολογικό συγκεκριασμό δύο θεματικών κατευθύνσεων του λαϊκού μυθιστορήματος. Τα δράματα της Κωνσταντινουπόλεως παράλληλα με την κατάταξή τους στα «Απόκρυφα» ή «Μυστήρια» με τα ήδη μορφοποιημένα τυπολογικά γνωρίσματα, ανοίγονται με τρία κεφάλαιά τους στο νεοεμφανιζόμενο είδος της ληστρικής μυθοπλασίας, που επικρατεί στον χώρο της ελληνικής λαϊκής λογοτεχνίας την περίοδο 1900-

---

⁵⁵ Ο.π., σσ. 203-208.

1930. Το μυθιστόρημα του Γουσσόπουλου πρέπει να προστεθεί ανάμεσα στα λιγοστά προδρομικά παραδείγματα ελληνικών ληστρικών μυθιστορημάτων του 19ου αιώνα, όπως το *Τριάκοντα εξ ημερών αιχμαλωσία και συμβιώσεις μετά ληστών* (1866) του βουλευτή Τριφυλίας Σωτηρίου Σωτηρόπουλου και τα βιογραφικά έργα *Οι διάσημοι λησται. Περιεργόταται πληροφοροίαι. Εκθέσεις και αφηγήσεις ληστρικών δραμάτων. Η φρικώδης ιστορία του Δήλεσι* (1893) και *Ο Νταβέλης ήτοι η από του 1854-1858 σειρά ληστρικών δραμάτων. Βιογραφία ιστορικωτάτη του πρώτου ληστάρχου* (1893) του δημοσιογράφου Π.⁵⁶ Μάλιστα, το κείμενο του Γουσσόπουλου είναι πιο πρώιμο από τα ανάλογα του κρυπτόνυμου Π., που παρουσιάζουν περισσότερα μυθοπλαστικά στοιχεία από το βιβλίο του Σωτηρόπουλου.

---

⁵⁶ Κ. Δ. Κάσσης, *Το ελληνικό λαϊκό μυθιστόρημα 1840-1940 (Μυθιστορήματα και μελέτες σε λαϊκά φυλλάδια). Πλήρης έκδοση*, Αθήνα 2^η1983: χ.ε., σσ. 24-25, 32, 92, 144, 162, 192, 200· Π. Δ. Μαστροδημήτρης, «Παραλογοτεχνία και κοινωνική πραγματικότητα (Η περίπτωση των ληστρικών μυθιστορημάτων)», στο Δ. Αποστολόπουλος (επιμ.), *Νεοελληνική Παιδεία και Κοινωνία. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Αθήνα 1995: Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, σ. 384, 387-388· Χ. Α. Δερμεντζόπουλος, *Το ληστρικό μυθιστόρημα ...*, ό.π., σσ. 56-58.